

Глава 2

ЗА ОБРАЗА БОЖИЙ В ЧОВЕКА И ЗА НЕГОВИЯ ТЕЛЕСЕН, ДУШЕВЕН И ДУХОВЕН ЖИВОТ

Богооткровеното слово на истината (Еф. 1:13) ни учи, че Триединият Бог е сътворил човека по Свой образ. Той вложил безсмъртна душа в тялото му, създадено от пръст (Бит. 1:26; 2:7). По плът човекът доста прилича на четириногите животни, а с душата си е подобен на безтелесния Бог. Докато при сътворяването на различните твари Създателят си е служил само със Своето всемогъщо творческо слово, тъй че каквото заповядал, това и станало (Бит. 1:3, 7, 9, 11,15, 20, 24), при създаването на човека Предвечният Съвет на Божествената Троица решил: Да сътворим човек по Наш образ, (и) по Наше подобие; и да господарува над морските риби, и над небесните птици, (и над зверовете) и над добитъка, и над цялата земя, и над всички гадини, които пълзят по земята (Бит. 1:26). И сътвори Бог човека по Свой образ, по Божий образ го сътвори (Бит. 1:27). Малко по-нататък се изяснява как по-точно Бог сътворил венеца на Своето творение: И създаде Господ Бог човека от земна пръст и вдъхна в лицето му дихание за живот; и стана човекът жива душа (Бит. 2:7), т. е. стана богоподобна личност и получи дара на безсмъртието. В душата, а не в тялото се крие Божият образ в човека, защото Бог е дух (Йоан. 4:24).

Човекът е създаден не само по особен начин, но и с особено предназначение. С душата си, която носи белега на Богоподобие, той е упълномощен да господствува над видимия земен свят (срв. Пс. 8:6-9) като някакъв малък бог. Вие сте богове (Пс. 81:6) - четем в Псалтира. Това обличане на човека във властта да господарува на земята подобно на Бога, Който господарува над цялата вселена, както и възлагането на задачата върху него да се труди целенасочено, като обработва и пази Едемската градина (Бит. 2:15), дават могъщ тласък на вложените в него дарби за тяхното по-нататъшно развитие и усъвършенстване.

* Съгласно учението на Свещеното Писание и на св. отци човекът е двусъставен, състои се от тяло и душа (дихотомия). В Новия Завет св. ап. Павел (1 Кор. 15:44-46; 1 Сол. 5:23; Евр. 4:12) разграничава „дух“ и „душа“ в човека, но не в битиен, а в духовно-нравствен смисъл. Така че духът и душата не са две отделни самостоятелни същности, а само две страни — по-висша и по-нисша — на човешката духовна природа. По същия начин

говорят за духа и душата и някои от св. отци. Те, както и св. ап. Павел, си служат с трихотомична терминология, без да са трихотомисти в собствения смисъл на думата. Възгледът, според който човекът се състои от три отделни същности — тяло, душа и дух (трихотомия) — е чужд на църковното учение. Той е бил споделян от еретика Аполинарий Лаодикийски (ок. 392).

Свети апостол Павел разглежда в три отношения живота на човека - телесен, душевен и духовен*. Той пише на християните: Сам Бог на мира да ви освети напълно, и целият ваш дух, и душата, и тялото да се запазят без порок при пришествието на Господа нашего Иисуса Христа (1 Сол. 5:23). Ето как разбира термините дух, душа и тяло бл. Теофилакт: „Дух - това е дарът на Светия Дух, който ние сме получили чрез кръщението. Ако запазим Неговия светилник ярък и неугасим, ние ще влезем в чертога на Жениха; и душата и тялото тогава ще бъдат непорочни ако сияе в нас Духът"1. Но нека разгледаме по-обстойно духовните, душевните и телесните прояви у нас.

Взет като тяло, човекът не се отличава много от животните. И той има същите органи, каквито имат те, като тях усеща глад, жажда, умора, физически болки, нужда от сън и пр. Остане ли обаче на нивото на своите плътски изживявания, той загубва високото си предназначение на човек, създаден по Божий образ с цел да постигне Царството небесно. Според думите на Писанието, което най-добре познава човека и неговата основна задача - богоуподобяването (Бъдете съвършени, както е съвършен и небесният ваш Отец! - Мат. 5:48), човекът трябва да надмогва низшите си инстинкти и да бъде господар на плътта си и на нейните многообразни стремежи. Той не бива да задоволява само глада и другите свои плътски потребности, а да помни, че човек не само с хляб живее, но... с всяко слово, което излиза из устата на Господа (Втор. 8:3; срв. Мат. 4:4).

Никое животно не изпитва нужда от духовна храна, Защото никое животно не е създадено по Божий образ. Като засити земния си глад, то е вече предоволно и нищо друго не иска. Това е известно на всички. По тази животинска особеност, срещаща се често и у някои ниско паднали хора, обикновено се съди за духовното стъпало, на което стои даден човек. Идеалът на древните плътоугодници - „да ядем и да пием, защото утре ще умрем" - се преценявал като крайно низък не само от християните (1 Кор. 15:32), но и от по-издигнатите измежду езичниците. И за днешните

материалистично настроени люде, отричащи божествения произход на човека и изобщо вярата в Бога, е обидно да чуят за себе си обвинението, че живеят само за stomасите си. И те претендират, че имат по-висши идеали. Неотделимо се е сраснал с човека Божият образ, вложен от Твореца в него. Оттам и стремежът на всекиго да се издигне над грубо материалистичното и да служи на нещо по-възвишено. Всеки усеща потребност да си има „своя вяра“, макар тя да е неправилна. Всеки желае да се усъвършенствува, да надраства себе си и да се стреми към по-доброто. „Човек превъзхожда безкрайно човека“ - е казал дълбокомислено Паскал, имайки предвид тая особеност на човешката духовна природа.

Взет като душа, човекът се издига високо над животните със своите забележителни душевни качества, свеждащи се към трите основни прояви: ум, чувство и воля. Създаден от Триединия Бог, човек носи следите на Божията Троичност в душата си, по-конкретно в нейните прояви - ум, чувство и воля. „В тия три сили - пише св. Амвросий Медиолански - нашият вътрешен човек, по силата на своята духовна природа, отразява удивително Божия образ“.

Бог е един по същество, но същевременно троичен по Лица. И човешката душа е една по същността си, но отобразява в себе си Божествената Троичност. Както в Бога отличаваме Отец, Син и Свети Дух, без да сливаме трите Пребожествени Лица и без да ги разделяме на три божества, така и в човешката душа отличаваме ум, чувство и воля, без да ги смесваме помежду им, но и без да разделяме единната човешка душа на три души. Това поразително явление е някакво дълбоко, неоспоримо и неизкоренимо психологическо доказателство както за съществуването на Триединия Бог, така и за нашето духовно родство с Него (6ж. Деян. 17:28-29).

Вярващите православни християни, кръстени в Света Троица (Мат. 28:19), започват и трябва да започват всяка своя молитва, всяко свое дело и всяка решителна стъпка в живота си с думите: „В името на Отца, и Сина, и Светия Дух. Амин“. В името на Света Троица ние живеем и - дай Боже - в Нейно име да умрем! Оказалият се верен на Бога в този свят има радостта да бъде във вечно блажено общение с вечно живия Бог и отвъд.

Елементарните животински преживявания, които се свеждат до нивото на някакви инстинкти и на обикновени физически и физиологически усещания, не могат да се сравняват с душевните прояви на човека, а

именно, с неговия творчески, изобретателен и проникателен ум, с неговите най-сложни, разнообразни, изтънчени и възвишени чувства и най-сетне с неговите волеви прояви, пораждащи в сътрудничество с ума и чувствата - върху плоскостта на душевността - разните науки, техниката, изкуствата, музиката, поезията, философията и пр.

Колкото и фини да са обаче душевните качества на човека, те не могат да се считат за най-високото нещо у него. Много по-високо от тях стоят проявите на неговия дух. Що е духът? - Според епископ Теофан Затворник, това е „онази сила, която Бог вдъхнал в лицето на човека, завършвайки сътворяването му". Отличителните черти на духа са: страхът Божий, съвестта и жаждата за Бога. „Нищо сътворено не може да удовлетвори нашия дух. От Бога излязъл, той търси Бога... Колкото и много сътворени вещи и блага да притежава някой, той чувствава, че все нещо не му достига. Всички... търсят и търсят. Търсят и намират; но каквото намерят, захвърлят го и почват отново да търсят, за да захвърлят и това, що са намерили. И така без край... Не показва ли това осезателно, че в нас има някаква сила, която от земното... ни влече нагоре към небесното!" Тази сила е духът. Даден на всички, той се възобновява в св. Кръщение, по думите на бл. Теофилакт, който пише: „Ако ние запазим този светилник ярък и неугасим (Духа не угасяйте! -1 Сол. 5:19 — в ск. м.), ние ще влезем в чертога на Жениха. Тогава и душата, и тялото [ни] ще бъдат непорочни, щом Духът сияе в нас."

Разглеждан само като плът, човекът не е повече от животно, особено след катастрофата на грехопадението. Разглеждан като носещ безсмъртна душа, т. е. като разумна твар, надарена с чувство, ум и воля, падналият в беззакония човек, отдалечил се от Бога и противящ се на всичко Божествено, не се различава много от демоните. Та нали и те изпъкват със своите високи дарби, които обаче изцяло и безвъзвратно са подчинили на злото, като са обърнали гръб на Бога. Единствено в здравите прояви на духа, човекът грешник, изкупен от Спасителя, обновен чрез благодатта, осветен от Светия Дух и жадуващ непрестанно за Бога, става подобен на ангелите (Пс. 8:6).

Днес много се говори и пише за душевността на човека. И нашата Православна Църква гледа на душевността като на висока заложба у човека, но не спира дотук, понеже ннае, че при злоупотреба с нея човекът може да падне по-ниско и от животните и да заприлича на демоните.

Светото Православие поставя всичкото достойнство на човека не в душевността, а в неговата духовност, която не е нищо друго, освен облагодатяване на целокупния човек, плодовете от което са окончателно скъсване с греха и вечно единение със Светия Божий Дух (вж. 1 Кор. 6:17). Често в съвременната култура думата „духовност“ неправилно се употребява, определяйки прояви, макар и най-висши, на душевността. В този смисъл се говори за „духовна култура“ за „духовен напредък“... Всички християнски учители и мъдреци обаче са чувствували, че душевността без истинска духовност не е достатъчна за създадения по Божий образ човек. Душевните му заложби, колкото и високи поначало, могат да се изродят, както се и израждат, когато бъдат откъснати от Бога и от Неговата света воля. Науката и техниката например могат да се поставят в услуга на злото вместо на доброто. Откриването тайните на атома и вложената в него енергия, това епохално постижение на науката на нашия век, което би могло да облекчи материалния живот на човечеството, не се ли използва днес, тъкмо поради липса на духовност, за подготовка на цялостното му унищожаване? Също и изкуствата могат да получат най-богопротивни направления и да започнат да развъртават, вместо да възвисяват. Музиката, поезията, изобразителното изкуство и т. н. могат да се демонтират и раждани от душата, да погубват душата.

За да не се получи всичко това, човекът трябва на всяка цена да се стреми към единствения достоен за него идеал - от плътски и душевен да стане духовен. Това не значи, че като достигне духовност, той ще престане да бъде телесен и душевен човек. Не! И духовните човеци имат душа и тяло. И те имат телесни и душевни нужди, които обаче не са вече господстващи, а са подчинени на властващия над тях дух. Душевните изяви на духовните човеци се направляват от благодатния дух на човека. Истинският християнин е длъжен да владее плътта си, да обуздава нейните животински похоти, низки влечения и ненаситни нагони, като ги държи в пълно подчинение на облагодатената си чрез кръщение духовна природа. Той трябва и всичките си душевни заложби - ум, чувства, воля, самосъзнание, възприемчивост, въображение, памет и пр. - да впрегне в творческо устремяване към постигане на заповяданото богоподобие. За тази цел, ако иска да премине от душевност към духовност, той е длъжен да напредва във вярата и в страха Божий, да възпитава в сърцето си благоговение, любов към Бога и към човеците и често да очиства в изповед съвестта си, като се стреми към все по-дълбоко богопознание, постигано

чрез смиряване на ума (т. е. на плътското мъдруване - Рим. 8:6) пред богооткровените истини. Към това човекът трябва да прибави усърдно изучаване на Божието слово и изпълняване на Божиите заповеди, горещо и често беседване с Бога в молитва и старателни занимания със светоотечески творения, тия най-добри ръководства за духовен живот. Той трябва да жадува за Бога и все повече да умножава благодатта в себе си чрез приемане на св. Тайнства, преподавани в св. Православна Църква. Така чрез осъществяване на постоянно молитвено богообщение той ще разширява и задълбочава своя духовен живот, ще става все по-духовен и ангелоподобен. По този начин той ще започне вечния си живот още тук, на земята, според казаното: А вечен живот е това - да познават Тебе, Единаго Истиннаго Бога, и пратения от Тебе Иисуса Христа (Йоан. 17:3).

Такъв духовен човек може без опасност да се занимава и с необходимите за тукашния живот земни неща - и с наука, и с техника, и с изкуство, и с разни занаяти, както и с музика и с поезия, като бди и внимава да не се възгордява с всичко това. Възгордее ли се, от духовен той може да стане пак душевен. Човек трябва да се стреми да прославя чрез делата си Бога, а не себе си. Да вземем за пример един вярваш дърводелец, искрено благочестив човек. С дърводелството той си изкарва прехраната. В занаята си той е - да речем - не само голям майстор, но и художник. Ако неговото умение да изработва от дърво разни художествени предмети го предразполага постоянно да благодари на Бога, задето му е дал тази дарба, той ще запази своята духовност при високата си душевност. Но в случай, че той се възгордее с хубавите си произведения и започне наляво и надясно да се хвали с тях, той ще отпадне от близостта си с Бога и ще слезе на ниското стъпало на душевността. Това може да се случи с всички видове душевни занимания, с всеки човек, което и наблюдаваме постоянно в живота. Колко големи по дарования люде поради гордост не могат да достигнат духовност, а си остават душевни! При голямата си душевна надареност такива хора робуват на най-ниските си страсти! Ето, срещате голям художник, а пияница; даровит лекар, а сребролюбец; виртуозен цигулар, а развратник; бележит учен, а гневлив; талантлив писател, а завистлив. Ярък пример на висока душевност без духовност представлява Ницше, този изтънчено душевен, но абсолютно недуховен човек. Със своята демонично-талантлива душевност той написа удивително оригинални книги, с които погуби много души. В негово лице най-

очевидно се прояви истинността на Христовите думи: Кое е високо у човечите, то е мерзост пред Бога (Лука 16:15).

Образци за подражание трябва да бъдат за нас светиите, тия най-духовни представители на човешкия род. Те понякога и с малки дарби са постигали най-високо богопознание и, с Божията помощ от най-обикновени човечи са ставали образци на целомъдрието и смирението, герои на търпението и олицетворение на съвършените човечи.

Не може наистина всеки да стане изряден светец. Духовен човек обаче в една или друга степен е длъжен да стане всеки, защото в това е неговото предназначение. Елементарната духовност се изразява в ежедневното покаяние за греховете, в помненето на Господа и Страшния съд, в честите горещи молитви към Създателя, в усърдните занимания със словото Божие, в себесмиряването, в безропотното претърпяване на всички неприятности и нещастия, които Бог е допуснал, в любовта към Бога и ближните, във въздържането от лоши думи и особено от осъждане на околните, в ограничаване на очите от гибелни съблазни, в борбата със своите низки наклонности, както и в изкореняването на злобата, гнева, омразата, гордостта, сребролюбието и всички други душевни страсти.

Християнството е подвиг. Духовният живот е постоянна война със страстите вътре в нас и с демонските нападения (срв. Еф. 6:11-12). Християнинът трябва да се стреми да стане ако не големец в армията на Христа, то поне прост, но верен Нему войник, който не захвърля страхливо пред врага даденото му от Спасителя оръжие, а го пази и употребява в ежедневните схватки с тъмните сили на злото... Така всеки християнин може да се издигне до елементарна духовност, която дава достъп до Царството небесно. Не постигне ли това, той напразно е живял в този свят и според израза на Псалмопевица е станал подобен на животните, които загиват (Пс. 48:21).

Достойнството на човека, както виждаме, е не в душевността, а в духовността. Епископ Теофан мъдро разсъждава: „Макар душевността да е естествена, не е естествено за човека да бъде плътски. Грешката тук е в изключителното преобладаване на това, което трябва да се намира в подчинение.“ Човек трябва да се стреми преди всичко и над всичко към Бога. Затова, покрай тялото и душата, в него трябва да властвува духът. „Духът е висшата страна на човешкия живот. Той е силата, която го тегли

от видимото към невидимото, от временното към вечното, от творението към Твореца; духът характеризира човека и го отличава от всички други живи земни твари." Затуй, „когато у някого господства духовното начало... той е на прав път... понеже духовността е нормата на човешкия живот и следователно, бидейки духовен, той е същински човек, докато душевният, както и плътският човек не са същински човеци... Ако душевните прояви на някого не са високи (в научните знания, в изкуствата и другите дела) и ако телесната му дейност е силно ограничена, той все пак е истински пълноценен човек (ако е духовен — в ск. м.). А душевният (многознаещият, човекът на изкуствата, майсторът), още повече пък плътският човек, не е истински човек, колкото и прекрасен да е на вид... Оттук простият, който се бои от Бога, стои по-високо от многообразования и от елегантния, който обаче не се стреми към най-високата цел - да угоди на Бога..."

Духовните хора постигат целта на земния си живот и се спасяват, а душевните погиват! Душевният човек, ако се бори против Бога и духовността, се оказва в плен на тъмните сили. Те замъгляват чрез гордост разума му и той не може вече да почувствува превъзходството на духовността над душевността, а понякога дори се подиграва с духовните прояви на скромните богопочитатели. Той се бори и срещу Бога и срещу Божия закон и така сам събаря стълбата, по която би могъл да се изкачи до сферите на високата духовност. Душевният човек - по думите на св. ап. Павел - не възприема онова, що е от Божия Дух: за него това е безумство; и не може да го разбере, защото то се изследва духовно (1 Кор. 2:14). Тъй възгорделият се душевен човек пада от въображаемата си висота долу, а смиряващият се духовен човек, дори и най-беден да е откъм душевни прояви, се оказва далеч извисен над душевните люде. Бог е избличавал и избличава често възгорделите се душевни люде чрез смирените духовни човеци, както е писано: Бог избра онова, що е безумно на тоя свят, за да посрами мъдрите; Бог избра онова, що е слабо на тоя свят, за да посрами силните; Бог избра онова, що е от долен род на тоя свят и е унижено, и това, що е нищо, за да съсипе онова, що е нещо, та никоя плът да не се похвали пред Бога (1 Кор. 1:27-29).

Най-страшната последица от липсата на духовност е загубването на вечното спасение. Духовният добива привилегията да бъде обиталище на Светия Дух, Който е, според св. Симеон Нови Богослов, „душа на нашата

душа". От тази привилегия са лишени душевните люде. Ако някой няма в себе си Светия Дух, той, по думите на св. ап. Павел, не е Христов (Рим. 8:9). Такъв човек може да подчини и душевността си на най-низшето в човека - на плътта, и да почне със своите дарби да възпява и възвеличава само плътското в човека. Тогава, на мястото на духовно умъдреното ведение (познание), към което сме призвани всички, се настанява така нареченото „плътско мъдруване“, за което св. ап. Павел пише: Ония, които живеят по плът, за плътското мислят, а които живеят по дух - за духовното... Плътското мъдруване е смърт, а духовното мъдруване - живот и мир... Плътското мъдруване е вражда против Бога: на закона Божий то се не покорява, нито пък може [да се покори]. А ония, които живеят по плът, не могат да угодят Богу... Ако духът на Оногова, Който възкреси от мъртвите Иисуса, живее във вас, то Който възкреси Христа от мъртвите, ще оживотвори и смъртните ви тела чрез живеещия във вас Негов Дух (Рим. 8:5-8,11).

В това радостно възкресяване за вечен блажен живот, т. е. във вечното спасение, ще вземат участие само ония, чиито души са оживели още през земния си живот за вярата и благочестието и които са станали духовни. Те ще имат истински радостен небесен Живот след живота си на земята. Това чудо извършва в човека Сам Светият Дух със Своята благодат, според думите на св. Симеон Нови Богослов, който пише: „Тъкмо тази е била крайната цел на въплътеното домостроителство, т. е. тъкмо затова се въплъти Божият Син, Бог Слово, и стана Човек, за да приемат душите на вярващите в Него благодатта на Светия Дух като душа (на нашата душа — в ск. м.)... и да се проявят по тоя начин като възродени, пресъздадени и обновени чрез св. Кръщение и да станат това, което е бил първият човек до грехопадението, като се освещават от благодатта на Светия Дух в ума, съвестта и всичките си чувства, тъй че след това съвсем да няма разтлян от падението живот, който да увлича желанието на душата към плътски и светски похоти“.

Човекът е истински венец на Божието творение само ако е духовен, т. е. ако в душата му живее Светият Божий Дух. Няма ли Го там Духът Божий, то при всичката си висока душевност такъв човек е мъртъв духом, защото - нека си послужим тук с прекрасния израз на епископ Теофан - „както без душата няма живот в тялото, така и без Божия Дух няма духовен живот в душата“.

Тази мисъл се потвърждава в следния антифон от възкресната служба на четвърти глас: „Чрез Светия Дух всяка душа се оживотворява, възвисява се чрез чистота и се озарява от Троичното Единство по свещенотайнствен начин.“ Така оживотвореният човек възкръсва за вечно блаженство.

Недуховните люде пък, несъживени тук за благодатен живот в Христа, ще възкръснат за осъждане (Йоан. 5:29). Между кои ще бъдем ние?